

ANNA ŚLIZ

UNIwersytet Opolski

E-MAIL: ANIASLIZ@POCZTA.ONET.PL

MAREK S. SZCZEPAŃSKI

UNIwersytet Śląski

E-MAIL: MAREK.S.SZCZEPANSKI@US.EDU.PL

POGRANICZE POLSKO-CZESKIE W PERSPEKTYWIE SOCJOLOGICZNEJ¹. KONTEKST KULTUROWY

Wstęp, czyli długie trwanie i współczesność pograniczy

Socjologowie od wielu lat zastanawiają się nad fenomenem pogranicza przede wszystkim w dwóch kontekstach: przestrzeni i ludzi. Przestrzeń pogranicza to obrzeżne terytoria państw, których kompetencją wyróżniającą jest przede wszystkim kulturowe zróżnicowanie mieszkańców. Pogranicza kształtowały się w procesie długiego trwania, który to termin został wprowadzony przez Fernanda Paula Braudela, współtwórcy historycznej Szkoły Annales [Braudel 1976, 1977]. Sformułowany przez Braudela imperatyw metodologiczny stosować należy w badaniach nad tożsamością regionalną, gdzie uczeni z zakresu nauk społecznych winni opisywać struktury i instytucje opierające się w znacznym stopniu fluktuacjom historycznym i rzutujące na współczesne przeobrażenia. Sam autor analizując proces powstawania zintegrowanej Europy, odwoływał się między innymi do wydarzeń, instytucji i struktur z „długiego wieku XVI” (1450–1640). Zgodnie z dyrektywą Braudela fundamentem pogranicza jest specyfika tożsamości miejsca i ludzi wynikające z permanentnego przenikania się szeroko rozumianych kultur w określonej przestrzeni społecznej.

Współcześnie pogranicza, głównie europejskie, podlegają głębokim przeobrażeniom będącym efektem między innymi kompresji czasu i prze-

¹ W niniejszym artykule korzystamy z fragmentów tekstu: A. Śliz, M. S. Szczepański, *Borderland in sociological perspective. The case of the Polish-Czech border (Pogranicza w socjologii. Przypadek pogranicza polsko-czeskiego)*, [w:] J. Kiszta (red.), *BlueNotes 1. ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, o.p.s.*, Ostrava 2013, s. 25-29.

strzeni, która to perspektywa przyjęła w Zjednoczonej Europie postać Układu z Schengen (14 czerwca 1985). Układ ten nie tylko znosi kontrolę graniczną między 29 państwami (22 to państwa członkowskie Unii Europejskiej), ale kształtuje także nowe zasady współpracy przygranicznej. Niestety, Układ ten przeżywa od kilku miesięcy (grudzień 2015 rok) spektakularny dramat związany z falami uchodźców napływającymi na terytorium Europy. Przywróceniu kontroli na wybranych granicach towarzyszą coraz wyraźniej brzmiące słowa o potrzebie wycofania się z Schengen. Pewnym urzeczywistnieniem tych głosów jest przywrócenie częściowej kontroli granicznej, jak również mury i zasieki, powstające na granicach kilku państw Unii Europejskiej (Austria, Węgry). To spektakularne bariery mające uchronić nie tylko przed odmiennymi kulturowo (muzułmanie), ale przede wszystkim przed przenikaniem na teren Europy potencjalnych terrorystów. Chodzi głównie o członków Islamskiego Państwa w Iraku i Lewancie (arab. داعش , *Da'ish*, ang. *ISIS*, *Daesh*). Rodzący się w takich okolicznościach lęk zmienia także postrzeganie europejskich, przede wszystkim, pograniczy.

W niniejszym tekście zastanawiamy się nad socjologicznym fenomenem pograniczy ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-czeskiego w kulturowym jego kolorycie. Nie unikniemy jednak odwołań do kilku wybranych aspektów definiowania i postrzegania pogranicza w socjologii.

Pogranicze: jak definiować?

Pamiętając o dzisiejszych przeobrażeniach, socjologowie, chociaż niewyłącznie, koncentrują się bardziej na historycznej perspektywie analizy pogranicza. Zwracają uwagę przede wszystkim na charakter kontaktów społeczno-kulturowych pomiędzy dwoma lub większą liczbą narodowych czy etnicznych grup, a także, gdyby użyć terminologii Samuela P. Huntingtona – nierzadko cywilizacji [Huntington 1997], których efektem jest specyficzna rzeczywistość społeczno-kulturowa, ekonomiczna i polityczna. Ale pogranicze, tak definiuje socjologia tę specyficzną rzeczywistość, to nie wyłącznie kontakt odmiennych społeczno-kulturowych światów, ale również nowa jakość tożsamości społecznej i systemów kulturowych [Gołdyka 2013: 12-13].

W literaturze socjologicznej istnieje rozróżnienie na pogranicze geograficzne i kulturowe. To pierwsze oddziela wyodrębnione regiony i obszary oznaczone sztucznymi bądź naturalnymi granicami. Przykładem jest pogranicze administracyjno-polityczne wyznaczone przez granice państw, województw czy prowincji. Jeszcze kilka lat temu granice państwowe,

na przykład, były wyraźnie określane przez bramki i budki strażnicze. Przekraczanie ich miało wówczas wymiar nie tyle symboliczny, co realny i materialny. Dzisiaj granice, przede wszystkim w Unii Europejskiej, istnieją bardziej w pamięci ludzi niż w postaci zmaterializowanej. Pamiętamy jeszcze pokazywane sceny demontażu bram i słupów na wewnątrzunijnych granicach Polski – Rzeczypospolita Polska przystąpiła do Układu z Schengen 21 grudnia 2007 roku². Wszystkie te zmiany przeobrażają nie tylko same granice, ale także obszary przygraniczne.

Tymczasem pogranicze kulturowe to obszary peryferyjnie ułożone – jesteśmy świadomi, że w czasach zaniku granic znaczenie peryferyjności wymaga redefinicji – i gdzie wśród mieszkańców istnieje świadomość społecznej odrębności, a regionalny układ kultury to długotrwałe i ciągle przenikanie kultur i tradycji o zróżnicowanej proveniencji [Szczepański 1999:13]. To świat nieredukowalny do żadnej konkretnej kultury, ale zawierający w sobie zarówno elementy wywodzące się z różnych kultur, jak i pewną „trzecią wartość” – termin przyjęty i zdefiniowany przez Danutę Mostwin [1995]. Ten specyficzny system kulturowy powstaje w wyniku łączenia się, przenikania czy zderzenia kultur w jednej społecznej przestrzeni. Chodzi między innymi o język, tradycje i obyczaje czy architekturę. Wszystkie te wymiary kultury przybierają na pograniczu spektakularne formy – nierzadko używa się między innymi terminu język pogranicza.

Szczególną osobliwością pogranicza są mniejszości narodowe i etniczne, które w stopniu najwyższym definiują zarówno społeczną przestrzeń, jak i ludzi. W takim kontekście pisząc i mówiąc o pograniczu należy zwrócić uwagę na kilka istotnych kwestii: (1) wpływ języków sąsiada na język ojczysty, (2) współobecność religii i świątyń sąsiada, (3) obecność turystów, którzy z danych miejsc rozjadą się po całym kraju [Zieliński 1997: 59]. Tę krótką listę można uzupełnić chociażby przenikaniem różnorodnych obyczajów i zwyczajów, czy szerzej rzecz ujmując, pewnych stylów życia. Tak więc pogranicze to zarówno przestrzeń fizyczna związana z przebiegiem granicy między państwami czy narodami, najczęściej oddalona od centrum, jak i przestrzeń społeczna, której kompetencją wyróżniającą jest silne zróżnicowanie kulturowe ludzi – ich świata materialnego i niematerialnego. Myślimy o zróżnicowaniu języka, religii, tradycji, świadomości przynależności narodowej, pamięci historycznej (bohaterowie, wydarzenia), ale również przestrzennego zagospodarowania pogranicza i jego specyficznej architektury. Mieszkańców pogranicza postrzegamy jako nosicieli zróżnicowanych

² www.msw.gov.pl, [01.01.2016].

systemów aksjologicznych i normatywnych, które na skutek kontaktów z innymi systemami ulegają mniej lub bardziej istotnym modyfikacjom. Specyfikę każdego pogranicza kształtują nade wszystko: „relacje codzienne, stosunek do przeszłości i kultura symboliczna. Mieszkańcy poszczególnych pograniczy wchodzą w styczności lub podejmują stosunki z najbliższymi sąsiadami narodowymi, zwykle odmiennie interpretują przeszłość, swoje zainteresowania i postawy koncentrują wokół innych miejsc, wydarzeń i postaci” [Kurcz, b.d.]. Pogranicze to bezpośrednie sąsiedztwo, gdzie następuje zderzenie kultur, które prowadzi tak do zgodnej koegzystencji, jak i konfliktów przybierających dzisiaj przede wszystkim postać konfliktu w sferze symbolicznej, chociaż i zbrojne konflikty są realne. Takie konflikty występują najczęściej na pograniczach państw afrykańskich, głównie jako efekt sztucznie stworzonych granic państwowych.

Pogranicze to ludzie oraz ich świat materialny i symboliczny, gdzie zakorzenieniu we własnej kulturze towarzyszy równocześnie uczestnictwo w świecie powstałym jako efekt przenikania elementów wielu różnych kultur. Można więc przyjąć, że żyjąc na pograniczu uczestniczymy w dwóch kulturowych światach: narodowym (etnicznym) oraz powstałym w wyniku zderzenia kultur. Antonina Kłoskowska taki stan nazywa pograniczem w sensie psychologicznym „pogranicze stanowi wszelkie sąsiedztwo kultur narodowych mogące wynikać z narodowo i etniczne mieszanej genealogii i małżeństwa, z członkostwa w mniejszości narodowej lub etnicznej na terytorium zdominowanym przez inną narodową kulturę, z sytuacji emigracyjnej oraz z indywidualnej konwersji narodowej, czyli przejścia od jednego do innego narodowego samookreślenia, które nie może oznaczać całkowitego zerwania poprzednich więzi kulturowych” [Kłoskowska 1996: 125].

Władysław Kwaśniewicz wprowadził trzy różne rozumienia pogranicza. Pierwsze, to terytorium o homogenicznej etnicznie ludności oddzielone granicą państwa od innej grupy etnicznej. Drugie, to terytorium, na którym żyją przedstawiciele różnych grup etnicznych, którzy wymieszali się ze sobą. Cechą charakterystyczną jest tutaj wielość identyfikacji etnicznych. Trzecie, to terytorium, na którym krzyżują się kultury wskutek mobilności ludzi, będących nosicielami odmiennych systemów aksjologicznych i normatywnych [Kwaśniewicz, 1999]. Wydaje się jednak, że zasadniczą kwestią pogranicza jest przestrzeń, która kolejno skupia wszelkie cechy społeczno-kulturowe, ekonomiczne i polityczne przypisane pograniczom. Tak więc „pogranicze to terytorium położone między dwoma obszarami państwowymi lub regionalnymi, charakteryzujące się przemieszczaniem etnicznym

lub narodowościowym wynikającym z bliskości przestrzennej” [Kłoskowska 1996: 125]. To przestrzeń, w ramach której występują trwałe i wieloaspektowe kontakty pomiędzy różnymi grupami kulturowymi. Równocześnie należy zwrócić uwagę, że w kontekście przeszłościowym, historycznym, pogranicza były wyznaczone albo przez zasięg oddziaływania centrów, albo były obszarami dominacji cywilizacyjnej (kulturowej). Dzisiaj to nie obszary dominacji, ale przenikania się wielu kultur, chociaż przenikanie to nie dotyczy wyłącznie pograniczy. Charakteryzują się pogranicza ułatwionymi relacjami kulturowymi, ale równocześnie coraz trudniej o wyznaczenie granic, jakie występowały w czasach minionych [Babiński 2001]. Dzisiaj granice – o czym już pisaliśmy powyżej – tracą dawne funkcje, co sprzyja prostej konfrontacji kultur prowadzącej do powstania społeczno-kulturowego novum. Pogranicza to przestrzenie nawiązywania i utrzymywania kontaktów międzykulturowych, które kształtują więzi między przedstawicielami różnych kulturowych światów. Terytorium pogranicza charakteryzuje również specyficzna architektura i zabudowa przestrzenna. Łączy ona często style architektoniczne charakterystyczne dla konkretnej kultury współtworzącej mozaikowy charakter kultury pogranicza. Ważną kwestią w kontekście definiowania pogranicza są możliwe zmiany indywidualnych opcji narodowych, co nie jest częstym i łatwym zjawiskiem, ale możliwym. Dzieje się tak na skutek wzajemnych kontaktów i naturalnej asymilacji przedstawicieli różnych grup narodowych, a także postawy indyferentyzmu narodowego, który charakteryzuje niektórych mieszkańców pograniczy. Ale są notowane także liczne postawy przywiązania mieszkańców pogranicza do ojczyzny prywatnej (Haimatu) jako spektakularnej przestrzeni związanej przede wszystkim z tożsamością zarówno indywidualną, jak i społeczną (zbiorową). Ten rodzaj tożsamości prowadzi do skojarzeń związanych ze szkołą chicagowską, a przede wszystkim z nazwiskiem Roberta E. Parka. Współtwórca amerykańskiej szkoły opisowej w artykule zatytułowanym *Human Migration and the Marginal Man* [Park 1928, 1929] analizuje wyłanianie się człowieka marginalnego (*marginal man*), który uczestniczy w kulturze i życiu społecznym wielu grup. Do teorii światowej socjologii pojęcie *marginal man* wprowadził na stałe doktorant Parka – Everett V. Stonequist, który w opublikowanej w roku 1937 książce *The Marginal Man. A Study In Personalist And Cultural Conflict*, wskazał na dualną osobowość człowieka. Może się ona rozwinąć w osobowość marginalną (człowieka marginalnego), gdy jednostka ludzka w procesie socjalizacji ma kontakt z różnymi kulturami i ich elementami takimi, jak wartości, normy, oby-

czaje [Czekaj 2007: 264-265]. Taka sytuacja ilustruje społeczne przestrzenie, w których dochodzi do zderzenia wielu kultur, a człowiek jest włączony w różnym stopniu w ich struktury. Empirycznym punktem odniesienia takiej rzeczywistości są pogranicza, a w tym pogranicze Rzeczypospolitej Polski i Republiki Czech.

Pogranicze polsko-czeskie, czyli nieco historii

Polska na przełomie 2015 i 2016 roku posiada siedem pograniczy i Bałtyk, chociaż w świadomości wielu Polaków tkwi prosty schemat z czasów realnego socjalizmu. Wówczas Polska Rzeczpospolita Ludowa miała wyłącznie trzy pogranicza: ze Związkiem Radzieckim, Czechosłowacją i Republiką Demokratyczną Niemiec. Dzisiaj ważniejszym pograniczem Polski jest pogranicze z Republiką Czeską. Długa i trudna historia sąsiedztwa Polski i Czech rozpoczęła się w 1742 roku, kiedy podzielono Śląsk pomiędzy dwa – a po I wojnie światowej – trzy kraje. Specyfika relacji Polaków i Czechów na Śląsku wynika między innymi z faktu, że Śląsk nigdy nie był samodzielnym podmiotem w czesko-polskich stosunkach. O Śląsku decydowano zawsze w oddali, mimo wielu wysiłków stron dzielących terytorium Śląska [Gawrecká, Gwarecki 2007: 31]. Ale stosunki Polski i Czech (Czechosłowacji) miały różnorodną historię, której bardziej negatywne oblicze odzwierciedla sytuacja Śląska Cieszyńskiego. To właśnie ten region na początku XX wieku zmienił się z obojętnego na kwestie narodowe w region animozji między Polakami i Czechami. Region ten stał się swoistym zwierciadłem dla ogólnych stosunków międzypaństwowych. Gdy w latach dwudziestych i na początku lat trzydziestych XX wieku stosunki między państwami były poprawne, to i wśród mieszkańców Śląska Cieszyńskiego widać było przejawy tolerancji, wzajemnej akceptacji, a nawet sympatii.

Zmiana stosunków międzynarodowych w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku zaostriżyła krytyczne stanowisko polskiej mniejszości wobec różnorodnych niesprawiedliwości i krzywd, co przerodziło się w manifestację antypaństwowej postawy [Gawrecká, Gwarecki 2007: 34]. Przykład ten pokazuje silną zależność stosunków wewnątrzregionalnych od relacji zewnętrznych (międzypaństwowych). Śląsk Cieszyński w kontekście pogranicza polsko-czeskiego jest spektakularnym przykładem. Szersze znaczenie należy przypisać relacjom Czechów i Polaków, którzy spotkali się na terenie dawnego księstwa opawskiego, a później południowej części ziemi głubczyckiej i raciborskiej. W wieku XVIII znacząca liczba Czechów przy-

była na teren Śląska pruskiego z pobudek religijnych i osiedlili się między innymi w okolicach Strzelina i Namysłowa. Kolejno udawali się na teren dzisiejszego Dolnego Śląska [Gawrecká, Gwarecki 2007: 35-37]. Należy także pamiętać, że podporządkowanie ziem górnośląskich w Koronie Czeskiej włączyło te ziemie w domenę kultury czesko-niemieckiej, gdzie język czeski obowiązywał do XVIII wieku, a od XVI towarzyszył mu język niemiecki [Szaraniec 2007: 7-8]. Rola Śląska w kształtowaniu współczesnych polsko-czeskich stosunków wydaje się więc być różnorodna, ale dogłębnie niepoznana i stąd wymaga wielu badań i analiz. W prezentowanym artykule odchodzimy od politycznych relacji na pograniczu Polski i Czech, skupiając uwagę na relacjach w sferze kultury zarówno materialnej, jak i symbolicznej. Tragarami tych relacji są mieszkańcy pogranicza zaliczani do rozmaitych kategorii narodowych i etnicznych [Zieliński 1997: 55]. Florian Zieliński prezentując typy wielokulturowości [Śliz 2009: 149-166] ustosunkowuje się również do kulturowej specyfiki pogranicza. W tym kontekście mówi o wielokulturowości w znaczeniu kresów. Kategoria ta odnosi się do obszaru pogranicza, do terytoriów obrzeżnych państwa, do kresów, a więc również do pogranicza polsko-czeskiego. Region ten bowiem kształtował się przede wszystkim pod wpływem trzech kultur: polskiej, czeskiej (morawskiej), ale i niemieckiej. Należy także pamiętać o wpływach żydowskich i elementach kultury romskiej. Pogranicze polsko-czeskie to terytorium państwa, w którym istnieje wyraźna świadomość społecznej odrębności, a regionalny układ kultury stanowi wynik wieloletniego przenikania licznych, zróżnicowanych kultur i tradycji. Wszelkie regiony pogranicza kulturowego zmieniały w ciągu wieków przynależność państwową i administracyjną, znajdowały się pod wpływem różnych systemów politycznych i gospodarczych. W rezultacie zamieszkującą je ludność cechują niejednoznaczne i zróżnicowane opcje narodowe, a narodowy indyferentyzm nie jest zjawiskiem marginalnym [Szczepański 1999: 19-20]. Najtragiczniejszy w relacjach między ludnością polską i czeską okres to II wojna światowa, ale i realny socjalizm. Wówczas władze w Polsce podejmowały wiele wysiłku w celu integracji zróżnicowanego pod względem kulturowym i narodowym obszaru pogranicza. Kulturowanie zróżnicowanych tradycji odbywało się wyłącznie w sferze prywatnej. Po wejściu Polski na drogę demokracji i wolnego rynku zaczęto wyraźnie powracać do problematyki pogranicza czy szerzej zróżnicowania kulturowego Rzeczypospolitej. Przejawem tego jest proces instytucjonalizacji życia mniejszości narodowych i etnicznych, w tym również mniejszości czeskiej. Symbolem tych zmian może być rok

1995 kiedy, po przekształceniu Towarzystwa Kulturalnego Czechów i Słowaków, w Polsce powstało Towarzystwo Słowaków w Polsce, przy którym działa Klub Czeski³, a w wybranych szkołach podstawowych i gimnazjach województwa opolskiego (Głucholazy, Opole, Prudnik) prowadzona jest nauka języka czeskiego, jako języka dodatkowego. To wstępne zasygnalizowanie relacji między Polakami a Czechami wynikającymi z sąsiedztwa obu państw i długiej historii przenikania się kultury polskiej i czeskiej.

Kultura: współczesność pogranicza polsko-czeskiego

Pogranicze polsko-czeskie to region położony po dwóch stronach linii granicznej, która dzisiaj stanowi wewnątrzunijną granicę o długości blisko 800 km. To obszar intensywnego i wzajemnego oddziaływania dwóch stron zarówno w wymiarze kulturowym, ekonomicznym, jak i politycznym. To teren przenikania się i konfrontacji przede wszystkim kultury i gospodarki, co z jednej strony prowadzi do kształtowania postawy tolerancji i zaufania wobec innych, zmniejszania dystansów, ale z drugiej strony może rodzić antagonizmy i konflikty na bazie widocznych różnic narodowych i etnicznych, czy ogólnie kulturowych. Pogranicze polsko-czeskie to współpraca między sąsiadującymi wspólnotami i władzami terytorialnymi (oddzielnymi granicą). Jest to jeden z rodzajów współpracy transgranicznej zawartej w konwencji madryckiej z roku 1980: „każde wspólnie podjęte działanie mające na celu umocnienie i dalszy rozwój sąsiedzkich kontaktów między wspólnotami i władzami terytorialnymi dwóch lub większej liczby Umawiających się Stron, jak również zawarcie porozumień i przyjęcie uzgodnień koniecznych do realizacji tych zamierzeń” [Trzecielińska-Polus 2007: 38-39]. Pogranicze polsko-czeskie to dziewięć podregionów o zróżnicowanym poziomie rozwoju gospodarczego i różnych problemach wynikających ze zróżnicowania kulturowego mieszkańców. Po stronie Polski są to podregiony: jeleniogórsko-wałbrzyski, opolski, rybnicko-jastrzębski i powiat pszczyński oraz bielsko-bialski. Po stronie czeskiej to podregiony (kraje): liberecki, kralowohradecki, pardubicki, ołomuniecki, morawsko-śląski. Na obszarze tak ukonstytuowanego pogranicza mieszka około 7 mln ludzi – 3,3 mln po stronie Republiki Czech i ponad 3,7 mln po stronie Rzeczypospolitej. W tym kontekście należy zwrócić uwagę, że w Czechach (głównie na Zaozliu) żyje około 60-tysięczna mniejszość polska. Po stronie polskiej

³ Towarzystwo Słowaków w Polsce: www.tsp.org.pl, [02.01.2016].

natomiast żyją nieliczni Czesi w dość znacznym rozproszeniu [Trzcielińska-Polus 2007: 39], jak na przykład mniejszość czeska żyjąca w Zelowie w pobliżu Bełchatowa.

Współpraca Polski i Czech na pograniczu przyjmuje różne formy: od ściśle formalnych do wręcz spontanicznych, które najczęściej podejmowane są w ramach sąsiadujących ze sobą społeczności lokalnych. Współpraca transgraniczna lokuje się w rozmaitych ramach życia pogranicza: (1) gospodarki – współpraca przedsiębiorców, (2) komunikacji – rozbudowa sieci infrastrukturalnej i infostrukturalnej, (3) kultury, sportu i turystyki, (4) edukacji i nauki (badania naukowe, wspólna realizacja programów unijnych), (5) zwalczania wszelkiej przestępczości, (6) ostrzegania i pomocy w razie katastrof i wszelkich kryzysów, na przykład w sytuacji zagrożenia powodziowego. Nowy etap współpracy na pograniczu polsko-czeskim rozpoczął się wraz z akcesją obydwu krajów do Unii Europejskiej. Najważniejszym wydarzeniem było zniesienie granic wewnętrznych, co w zasadniczy sposób umożliwiło wzajemne kontakty i wyraźniejsze przenikanie życia społecznego między przygranicznym obszarem Polski i Czech. Równocześnie wyrażonemu zmniejszeniu uległ mały ruch graniczny, którego zasadniczym celem był handel wynikający z widocznej różnicy cen obowiązujących w Polsce i Republice Czeskiej.

Zanikanie granic wewnątrz Unii Europejskiej stworzyło nowe warunki kształtowania tożsamości społecznej (regionalnej) na obszarach przygranicznych, gdzie wyraźne zmiany nastąpiły w przestrzeni gospodarczej, politycznej, ale przede wszystkim społeczno-kulturowej. Swobodny ruch ludzi o zróżnicowanych zasobach kulturowych i społecznych spowodował pewien poziom uniformizacji języka, kultury, tradycji czy architektury. Ukształtowała się specyficzna tożsamość pogranicza, która nie jest prostą sumą „historii, tradycji, języków i kultury graniczących ze sobą narodów czy społeczności regionalnych. Jest to wynik wzajemnego przenikania się wzbogacania poszczególnych komponentów tożsamości. Wytworzenie takiej tożsamości zapobiega narastaniu tendencji nacjonalistycznych i ksenofobicznych, a przyczynia się do wzrostu szacunku i zrozumienia dla innych narodów kultur i cywilizacji” [Trzcielińska-Polus 2007: 44]. To zjawisko bardzo pożądanego we współczesnym świecie uwikłanym w procesy globalne między innymi rewolucję migracyjną. Trzeba jednak pamiętać, że pogranicze to z jednej strony, nosiciele wyłącznie jednej narodowej, etnicznej kultury, a z drugiej, mieszkańcy, którzy zinternalizowali kulturowe *novum* powstałe w wyniku przenikania się kultur, czyli zjawiska społecznej wymiany. Widoczna

jest więc wśród mieszkańców pogranicza zarówno świadomość kulturowej i społecznej odrębności, jak i świadomość wspólnoty kulturowej i społecznej. Tak więc pogranicze to zarówno teren pokojowej koegzystencji wielu kultur, ale z drugiej potencjalnego konfliktu, którego podłożem jest różnorodność systemów aksjologicznych i normatywnych.

Zasadniczym problemem prezentowanego tekstu są kwestie kulturowe pogranicza polsko-czeskiego, czyli proces przenikania się różnych systemów kultury materialnej i symbolicznej. Jak już wspomniano, pogranicze polsko-czeskie ze względu na rozległy obszar jest silnie zróżnicowane, stąd trudno mówić o uniwersalnym problemie kulturowym i społecznym polsko-czeskiego pogranicza. Z całą jednak pewnością można wskazać te obszary życia kulturowego, gdzie efekt przenikania się kultur jest widoczny.

Jest to język. Mieszkańcy pogranicza umiejętnie posługują się językiem ojczystym i językiem sąsiada, który nierzadko znajduje należne miejsce w systemie edukacyjnym.

Jest to tradycja, kiedy na pograniczu świętowane są uroczystości oficjalnie uznane przez władze sąsiadujących państw.

Jest to religia, chociaż w charakterystyce pogranicza polsko-czeskiego należy pamiętać o wyraźnie odmiennej roli religii w życiu Polaków i Czechów. O ile religia dla Polaków była od wieków bardzo ważna i stanowiła fundament życia zarówno codziennego, jak i odświętnego, o tyle w życiu społecznym Czechów nie odgrywała ona w przeszłości istotnej roli. Równocześnie w Polsce jest niekwestionowana dominacja kościoła rzymskokatolickiego, podczas gdy w Czechach mamy do czynienia z przeplatającą się tradycją katolicką i protestancką. Warto również przypomnieć, że początek chrześcijaństwa w Polsce jest ściśle związany z Czechami przez małżeństwo Mieszka I z czeską księżniczką Dobrawą, który to związek otworzył drogę do Chrztu Polski [Korzeniowski 2007: 318-319]. Ale z upływem wieków drogi religijne Polaków i Czechów wyraźnie się rozeszły. Kiedy obydwie kraje znalazły się po tej samej stronie żelaznej kurtyny, to Polacy obronili się przez laicyzacją, czego nie można powiedzieć o Czechach. Dzisiaj ten stan rzeczy ulega stopniowemu przeobrażaniu w stronę powrotu do religijności Czechów, chociaż temu powrotowi towarzyszy wiele trudności, takich jak brak księży.

Jest to architektura i gospodarka przestrzenna. Zarówno po polskiej, jak i czeskiej stronie pogranicza z łatwością odnajdziemy budowle charakterystyczne wyłącznie dla Polski i Czech, ale równie często można zobaczyć architekturę, która łączy w sobie elementy tradycji polskiej i czeskiej. Takie połączenia widoczne są zarówno w architekturze świeckiej, jak i sakralnej.

Inną stroną życia na pograniczu polsko-czeskim jest zmaganie się z codziennymi problemami egzystencjalnymi. Po wstąpieniu Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Czech do układu z Schengen następuje codzienny przepływ siły roboczej, a miejsce zamieszkania nie wyznacza już miejsca pracy. Można mieszkać po jednej stronie granicy, a pracować po drugiej. Podobnie z robieniem zakupów, czy wyborem ofert wypoczynku i turystyki. Mieszkańcy pogranicza coraz wyraźniej żyją w dwóch światach, które przenikają się, a więc dystans między nimi widocznie się skraca. Powyższe, jedynie wybrane, procesy sprzyjają społecznej integracji pogranicza polsko-czeskiego i jego mieszkańców. Powstaje nowa jakość życia bez granic fizycznych, ale wciąż z psychicznymi i mentalnymi granicami w głowach mieszkańców pogranicza. To pozwala na manifestację kulturowej i społecznej odrębności przy równoczesnej akceptacji wspólnoty pogranicza.

Zakończenie, czyli jako przyszłość?

Relacje na terytorium pogranicza Polski i Czech zyskały nowy wymiar po 2004 roku, kiedy państwa te przystąpiły do Wspólnoty Europejskiej. Chodzi głównie o zrzucenie wszelkich barier w kontaktach między Polakami i Czechami, chociaż nie wyłącznie, co prowadzi do częściowej unifikacji, rodzenia się postaw tolerancji, zaufania, ale także potencjalnego konfliktu. W tak rysującej się rzeczywistości pogranicza polsko-czeskiego zostały jasno wyartykułowane obszary współżycia kulturowego, czyli język, tradycja, religia, architektura, nauka i edukacja i turystyka.

Kulturowej współpracy między Polską a Czechami sprzyja także utworzenie transgranicznego klastra kulturalnego na obszarze Euroregionu Śląsk Cieszyński. To obszar o wysokim nasyceniu aktywnością kulturową, którą ów klaster ma jeszcze pogłębić i wzmocnić [Kurowska-Pysz, Łodziana-Grabowska, Mikoláš, Wróblewski 2014]. Liczymy więc, że pomimo trudnej przeszłości relacje między Polską a Czechami na pograniczu będą się pozytywnie rozwijały. O przeszłości nie można zapomnieć, ale ważnym jest, aby nie stała się ona przeszkodą dla dobrej dzisiejszej współpracy, której mogą przyświecać słowa Milana Kundery: „Myślicie, że przeszłość, ponieważ już się stała jest ukończona i niezmienna? Ależ nie, jej odzienie uszyte jest z mieniającej się tafty i za każdym razem, gdy się na nią obejrzymy, widzimy ją w innych kolorach” [Kundera 1991: 82].

Bibliografia

- Babiński G. (2001), *Lokalność – pogranicza – globalizacja. Refleksje nad kierunkami badań nad współczesnymi problemami pogranicz narodowych i kulturowych*, [w:] J. Leszkowicz-Baczyński (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Kontynuacje i wyzwania*, t. 1, Zielona Góra.
- Braudel F.P. (1976 i 1977), *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*, t. 1, 2, Gdańsk.
- Czekaj K. (2007), *Socjologia Szkoły Chicagowskiej i jej recepcja w Polsce*, Katowice.
- Gawrecką M., Gwarecki D. (2007), *Česko-polské vztahy ve Slezsku z historické perspektivy*, [w:] D. Berlińska, M. Korzeniowski (red.), *Tożsamość lokalna, regionalna, transgraniczna na pograniczu polsko-czeskim*, Opole.
- Gołdyka L. (2013), *Pogranicze polsko-niemieckie jako przestrzeń socjalizacji*, Warszawa.
- Huntington S.P. (1997), *Zderzenie cywilizacji. I nowy kształt ładu społecznego*, tłum. H. Jankowska, Warszawa.
- Kłoskowska A. (1996), *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa.
- Korzeniowski M. (2007), *Socjologiczny ogląd religijnego pejzażu na pograniczu polsko-czeskim*, [w:] D. Berlińska, M. Korzeniowski (red.), *Tożsamość lokalna, regionalna, transgraniczna na pograniczu polsko-czeskim*, Opole.
- Kundera M. (1991), *Życie jest gdzie indziej*, tłum. J. Illg, Warszawa.
- Kurcz Z., *Pogranicza: polskie, wielopolskie czy jakieś inne?* (tekst udostępniony autorom).
- Kurowska-Pysz J., Łodziana-Grabowska J., Mikołaj Z., Wróblewski Ł. (2014), *Perspektywy rozwoju sektora kultury w Euroregionie Śląsk Cieszyński. Wybrane zagadnienia*, Dąbrowa Górnicza.
- Kwaśniewicz W. (1999), *Kilka uwag o teoretycznych aspektach badań transgranicznych*, [w:] L. Gołdyka (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Kontynuacje*, Zielona Góra.
- Mostwin D. (1995), *Trzecia wartość. O formowaniu się nowej tożsamości polskiego emigranta w Ameryce*, Lublin.
- Park R. E. (1928), *Human Migration and the Marginal Man*, "American Journal of Sociology", nr 6, t. XXXIII.
- Park R.E. (1929), *Human Migration and the Marginal Man*, [w:] E. W. Burgess, *Personality and the Social Group*, Chicago.
- Szaraniec L. (2007), *Wielokulturowość Górnego Śląska*, Katowice.
- Szczepański M.S. (1999), „Inni swoi”. *Szkic do socjologicznego portretu mniejszości narodowych w Polsce*, [w:] D. Berlińska, K. Frysztański (red.), *INNI SWOI. Studia z problematyki etnicznej*, Opole.
- Szczepański M.S. (1999), *Region pogranicza kulturowego w perspektywie socjologicznej (przypadek Górnego Śląska)*, [w:] L. Gołdyka i in. (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Kontynuacje*, Zielona Góra.

- Śliz A. (2009), *Śląsk: wielokulturowość czy kulturowe zróżnicowanie?*, „Studia Socjologiczne”, nr 4(195).
- Śliz A., Szczepański M.S. (2013), *Borderland in sociological perspective. The case of the Polish-Czech border (Pogranicza w socjologii. Przypadek pogranicza polsko-czeskiego)*, [w:] J. Kiszta (red.), *BlueNotes 1. ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, o.p.s.*, Ostrava.
- Trzcielińska-Polus A. (2007), *Pogranicze polsko-czeskie. Uwarunkowania współpracy społeczności przygranicznych*, [w:] D. Berlińska, M. Korzeniowski (red.), *Tożsamość lokalna, regionalna, transgraniczna na pograniczu polsko-czeskim*, Opole.
- Zieliński F. (1997), *Wielokulturowość – typy i dramaty*, [w:] R. Cichocki (red.), *Teorie społeczne a możliwości praktyczne*, Poznań.

Źródła internetowe

www.msw.gov.pl, [01.01.2016].

Towarzystwo Słowaków w Polsce: www.tsp.org.pl, [02.01.2016].

SUMMARY

Polish and Czech Republic Borderland in Sociological Perspective. The Cultural Context

The borderland is a specific reality, which not reduce for one culture because this culture was created by connected, penetrated or crashed culture in one social space, for example borderland language, traditions and customs or architecture. The distinctive mark of borderland are ethnic and nation minorities which define this social space. The Polish and Czech Republic borderland is being created by Polish and Czech cultures but others – Slovak, German, Moravian and Roma cultures, too. In this context we can talk about isolation process on the one hand and on the other hand about social exchange which give new social reality. The research of borderland is first of all analysis how cultural diversity create social, economic and politic life in the borderland.

KEYWORDS: borderland, Polish and Czech Republic borderland, cultural diversity